

Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Formel Bir Yapı: Tatrîz

Mehmet Zahid Çokyürür | 0000-0002-2587-3882 | zahidcokyurur@gmail.com

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati,
Karaman, Türkiye

ROR ID: 037vfv096

Öz

Arap edebiyatında bedî sanatlar kategorisinde yer alan tatrîz, ilk kez Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) söz ettiği altı sanattan birisi olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Devam eden süreçte ise mahiyet itibarıyla kayda değer bir değişim dönüşüm geçirmiştir. Sanatın tarihi serencamı; ilk etapta secide ve vezinde denk olan kelimelerin kafiyeden önce sıralanması, daha sonra sözün baş tarafında birden fazla mübtedanın sıralanıp haber kısmında bir sıfatın mübtedalar sayısınca manayla da ahenkli olacak şekilde sıralanması olarak gelişmiştir. Özellikle Osmanlı dönemi Arap şiirinde tatrîzin bu öncül şekilleri uygulanmakla birlikte şiir dizelerinin baş kısımlarının bir şahsın isim veya künyesinin harfleriyle okunması şeklinde tanımlanan ve adına teşcîr de denilen yeni bir kimliğine daha şiirlerde bolca rastlanır olmuştur. Ağırlıklı olarak gazel, bazen de methiye türü şiirlere uyarlanan bu tür, diğer başka lafzî sanatlarla birlikte kimi modern dönem Arap edebiyatçılarınca anlamın lafza kurban edildiği veya mana zenginlik ve derinliğinin ikinci plana atıldığı gibi gerekçelerle ötelenmiştir. Bu araştırmanın ana temasını Osmanlı dönemi Arap şiirindeki tatrîz dokusu oluşturmakta olup, araştırmada dönemin yeni nesil tatrîz karakteri tespit edildiği gibi tatrîz sanatı gibi lafzî sanatlarla karşı olan negatif bakış açısı bu sanat özelinde değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagati, Arap Şiiri, Osmanlı Dönemi, Tatrîz, Akrostiş.

Atıf Bilgisi

Çokyürür, Mehmet Zahid. "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Formel Bir Yapı: Tatrîz". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (Aralık 2023), 169-194.

<https://doi.org/10.33718/tid.1375724>

Geliş Tarihi : 13.10.2023

Kabul Tarihi : 08.12.2023

Yayın Tarihi : 31.12.2023

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - iThenticate

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Formal Structure in Ottoman Period Arab Poetry: Tatrîz

Mehmet Zahid Çokyürür | 0000-0002-2587-3882 | zahidcokuyurur@gmail.com

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Karaman, Türkiye

ROR ID: 037vfv096

Abstract

Tatrîz, which is included in the category of artistic arts in Arabic literature, first appeared on the stage of history as one of the six arts mentioned by Abu Hilal al-Askerî (d. after 400/1009). In the ongoing process, it has undergone a significant change and transformation in terms of its nature. The historical serencam of art; In the first place, it developed as the ordering of words that are equivalent in prostration and meter before the rhyme, then listing more than one muftada at the beginning of the word and listing an adjective in the news part in a way that is harmonious in meaning with the number of muftadas. Although these early forms of tatrîz were applied especially in Arabic poetry of the Ottoman period, a new identity, also called teşcîr, which is defined as the reading of the beginning parts of the poem lines with the letters of a person's name or identity, has become abundantly encountered in poetry. This genre, which is mainly adapted to ghazal and sometimes eulogy-type poems, has been postponed, along with other literal arts, by some modern Arab literati on the grounds that the meaning is sacrificed to the wording or the richness and depth of the meaning are relegated to the background. The main theme of this research is the tatrîz texture in Aap poetry of the Ottoman period, and in the research, the new generation tatrîz character of the period was determined and the negative perspective against literal arts such as tatrîz art was evaluated specifically in this art.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Arabic Poetry, Ottoman Period, Tatrîz, Acrostic.

Citation

Çokyürür, Mehmet Zahid. "A Formal Structure In Ottoman Period Arab Poetry: Tatrîz". *Trabzon Theology Journal* 10/2 (December 2023), 169-194.

<https://doi.org/10.33718/tid.1375724>

Date of Submission : 13.10.2023

Date of Acceptance : 08.12.2023

Date of Publication : 31.12.2023

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Bedîî sanatlar, Arap edebiyatında dikkat çeken ve bu alana estetik zenginlikler katan önemli gelişmelerdendir. Zira ifadenin manayla olan ahengini korumak kaydıyla lafız cihe-tinden daha güzel hale getirildiği bedîî sanatların ortaya çıkışı, gelişimi ve çeşitlenmesiyle Arap edebî alanında estetik güzellikler yayılmaya devam etmiştir. Esasen cinas, tıbâk ve reddü'l-acüz ale's-sadr gibi eski Arap şiirinde ilk nüvelerinin icra edildiği bedîî sanatlara çağlar geçtikçe yenileri ilave edilir olmuştur. Çıtanın giderek yükseldiği bu serüvende bedîî sanatlar gerek Eyyûbiler döneminde ve gerekse Osmanlı döneminde daha yoğun bir şekilde kullanıldığı gibi yeni varyantlarıyla da temayüz etmiştir.¹

Bedîî sanatların tarihi serencamı Arap edebiyatında iz bırakmış olan ünlü edebiyat eleş-tirmenleri ve belagat bilginlerince de ilgiyle takip edilmiş ve eserlerinde kayıt altına alın-mıştır. Bu minvalde ilk akla gelen isimlerden olan halife şair İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908-909) kendisine kadar bilinen en meşhur beş bedîî sanata tespit ettiği on iki yeni sanatı daha ilave etmiş, Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) ise sayıyı otuz yediye kadar çıkarmıştır. Bedîî sanatların devam eden asırlardaki izi sürüldüğünde XI. yüzyılda İbn Reşîk el-Kay-revânî'nin (ö. 456/1064) altmış, XII. yüzyılda Üsâme b. Münkız'ın (ö. 584/1188) doksan beş ve XIII. yüzyılda İbn Ebû'l-İsba'ın (ö. 654/1256) yüz yirmi altı sanatı tescil ettiği ve sanatlar-ın sürekli yükselen grafiği gözlemlenebilmektedir. Bütün bunların yanı sıra bazı sanatların kavramsal içeriği değişime uğramış, bazıları yeni isimler kazanmış ve neticede bedîî sanat-lar meânî ve beyan gibi belagat disiplinlerinden sonra pratikte tatbik edildiği gibi teorik düzlemde de *bedî* adıyla müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir.²

Bir bedîî kavram olan التطريز (tatrîz) ise, Arap edebiyatında Ebû Hilâl el-Askerî'nin meş-hur *es-Sinâ'ateyn* adlı eserinde ilk kez tarih sahnesine çıkmıştır. Askerî, söz konusu telifinde kendisinden önce hiç söz edilmemiş altı sanata yer vermiştir. Bu sanatlar; teşîr, muhâvere, istişhâd, mudaafe (tevriye), telattuf ile birlikte tatrîz sanatıdır.³ Askerî, bunların da içinde olduğu bütün bedîî sanatların daha önce bilinmediğini, sonrakilerin icadı olduğunu, bu san-atların yapmacılıktan ve ayıplardan sâlim bir şekilde icra edilmesi halinde son derece es-tetik ve kaliteli edebî ürünlerin ortaya çıkabileceğini açıklamıştır.⁴ Şevki Dayf (ö. 1426/2005) ise bu konuda kendisinin titizce araştırdığını, Askerî'nin bu kavramların tamamını dayısı Ebû Ahmed el-Askerî'den (ö. 382/992) naklettiğini, çünkü eserinde onun ismini defalarca andığını ve ilk defa Askerî'de görülen bedîî sanatlar arasından belki de edebî açıdan kabulü mümkün olan tek sanatın tatrîz olduğunu vurgulamaktadır.⁵

Tatrîz sözcüğünün yapısal ve semantik yönlerinden tahlili yapıldığında, kelimenin tü-rediği kök olan طرز (tarz) ve تراز (tırâz) kavramlarının klasik sözlüklerde “işaret, şekil” veya “güzel elbiselerin nakışla dokunması, süslenmesi” anlamlarını karşıladığı görülmektedir.

1 'Umer Mûsâ Bâşâ, *Târîhu'l-edebî'l-'arabî el-'asru'l-'usmânî* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1989), 597; Mu-hammed Mustafâ Heddâra, *Dirâsât fi'l-edebî'l-'arabiyyi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, 1990), 14-15; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diya-net Vakfı, 1992), 5/320.

2 Hacımüftüoğlu, “Bedî”, 5/320-321.

3 Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Unsurîyye, 1419), 267.

4 Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 267.

5 Şevkî Dayf, *el-Belâğa: Te'tavvür ve târîh* (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1965), 143-145.

Ayrıca kelimenin Farsça'daki تَرِيز (tirâz) kelimesinden Arapçalaştığı anlaşılmaktadır.⁶ İstilah-ta ise tatrîz kısaca, “Sözü belli şartlar muvacehesinde süslemek” anlamına gelmektedir.⁷ Kavramın sanatsal muhtevası ilk çıktığı günden itibaren birtakım değişikliklere uğramış, gün geçtikçe yeni tatrîz formları ortaya çıkmış ve en son Osmanlı döneminde kavram, teşcîr denilen yeni bir versiyonuyla kendini göstermiştir. Bu araştırmanın asıl amacının tatrîz sanatının Osmanlı Dönemi'ndeki yeni nesil formu ve bu formun şiir değeri üzerinde durmak olsa da öncelikle sanatın ilk çıktığı andan Osmanlı dönemine kadar geçirdiği evrelere temas etmekte yarar görülmektedir.

Diğer taraftan tatrîze dair çağdaş dönemde yapılan araştırmalar incelendiğinde biri Arap dünyasında diğeri ülkemizde olmak üzere iki müstakil çalışmaya tanık olunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Abdürrezzâk Ba'î'nin “Zâhiratü't-tatrîz beyne's-ş-şî'ri'l-arabiyyi'l-fasîh ve's-ş-şî'ri'l-bedeviyyi'l-cezâiri”⁸ unvanlı makale çalışmasıdır. Söz konusu çalışma adından da anlaşılacağı üzere kadîm Arap şiirindeki tatrîz dokusuyla Cezâir bölgesinin yerel diliyle inşâ edilmiş halk şiirindeki tatrîz dokusu arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. İkincisi ise Halim Öznurhan'ın *Tatrîz* başlıklı DİA'da yer alan ansiklopedi maddesi özelliği taşıyan çalışmasıdır. Yine müstakil bir çalışma olma özelliği taşımamakla birlikte Kenan Demirayak'ın (1961-2022) hazırlamış olduğu *Arap Edebiyatı Tarihi (Osmanlı Dönemi)* adlı eserinde Osmanlı dönemi Arap şiirindeki tatrîz yapısına dair örnekleriyle birlikte çok özet bilgilere yer verilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmalardan ilk ikisi Osmanlı Dönemi Arap şiiri tatrîzini hiçbir şekilde yansıtmamaktadır. Sonuncusu ise Osmanlı dönemi Arap şiirindeki tatrîz özelliklerine dair müstakil bir çalışma niteliği taşımadığı için son derece özet bilgiler vermektedir. Bu nedenle ilgili konuya dair Arap dili literatüründe müstakil ve kapsayıcı olması ve alana katkı sağlayacağı temennisiyle bu çalışma kaleme alınmıştır.

1. Osmanlı Dönemi Öncesinde Arap Şiirinde Tatrîz

Tarihte ilk kez Ebû Hilâl el-Askerî'nin söz ettiği kavram onun eserinde şöyle tanımlanmıştır: “Kasidenin peş peşe gelen beyitlerinde vezinde ortak olan kelimelerin kafiyeden hemen önce (aynı hizada) sıralanmasıdır.”⁹ Askerî sanatı bu şekilde tanımladıktan sonra şiirdeki tatrîz sanatının tıpkı bir elbisedeki nakış gibi olduğunu söylemiş ve bu sanata şiirlerde az yer verildiğini de sözlerine eklemiştir. Daha sonra bu konuda kendi zamanına kadar gelmiş en güzel örneğin şair Ahmed b. Ebî Tâhir'e (ö. 280/893) ait bir methiyeden alıntılıdığı şu beyitler olduğunu dillendirmiştir:¹⁰ [Basît]

6 Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmer-râî (Beirut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 7/356; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâhu tâ-cu'l-luğa ve shâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'îm, 1987), 3/883.

7 Halim Öznurhan, “Tatrîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 40/172-173.

8 Abdürrezzâk Ba'î, “Zâhiratü't-tatrîz beyne's-ş-şî'ri'l-arabiyyi'l-fasîh ve's-ş-şî'ri'l-bedeviyyi'l-cezâiri”, *Mecelletü'l-âdâb ve'l-lügât ve'l-'ulûmi'l-insâniyye* 3/6 (2020), 154-200.

9 Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 425.

10 Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 425.

لَمْ يُخَمِدِ الْأَجُودَانِ؛ الْبَحْرُ وَالْمَطَرُ	إِذَا أَبُو أَحْمَدٍ جَادَتْ لَنَا يَدُهُ
تَضَاءَلَّ الْأَنْوَارُ؛ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ	إِذَا أَضَاءَ لَنَا نُورٌ يَغُرَّتُهُ
تَأَخَّرَ الْمَاضِيَانِ؛ السِّيفُ وَالْقَدَرُ	وَإِنْ مَضَى رَأْيُهُ أَوْحَدَ عَزَمَتُهُ
لَمْ يَدْرِ مَا الْمَرْعِجَانِ؛ الْخَوْفُ وَالْحَدَرُ	مَنْ لَمْ يَكُنْ حَذِرًا مِنْ حَدِّ سَطَوْتِهِ

Ebû Ahmed'in eli bize cömert davranırsa, (onun yanında) övülmez en cömert iki unsur: deniz ile yağmur.

Alınıdaki nur bizi aydınlatırsa, onun yanında zayıf kalır en parlak iki ışık kaynağı: güneş ile kamer.

Görüş bildirir veya kesin karar verirse, iki kesen bile ona yetişemez: kılıç ile kader.

Onun kudretli otoritesine karşı ihtiyatlı olmayan, idrak edemez iki can sıkıcıyı: korku ile dikkat.

Askerî bu şiiri paylaştıktan sonra şiirde aynı hizada ve ikil formda gelmiş olan *ecvedân*, *enverân*, *madyân* ve *muz'icân* kelimelerinde tatrîz bulunduğunu vurgulamıştır.¹¹ Esasen şiirdeki mükemmel uyum sadece tatrîz odaklı bu kelimelerle sınırlı kalmamış olup bu kelimelerden sonraki kafiye kadarki kısımlarda da aşikâr olmaktadır. Zira söz konusu kısımlar yukarıdan aşağıya doğru incelendiğinde vezinsel bir ahenk göze çarpmaktadır. Bu tablo Askerî'nin şiirin bu bağlamda en güzel örnek olduğuna dair ifadelerini ayrıca destekleyen bir veri olarak durmaktadır.

Kendisinden sonra yaşamış olan Üsâme b. Münkız de "tatrîz" başlığı altında Askerî'nin tanımına atıfta bulunmuş, ardından konuyu aynı şiirlerle örneklendirdiği gibi buna çok sayıda şiiri de eklemiştir.¹² Diğer taraftan onlardan önce yaşamış olan meşhur şiir eleştirmeni İbn Tabâtabâ (ö. 322/934) şiirde zorlanma ve anlam açısından kafa karışıklığı bulunmama, anlaşılır olma gerekliliği gibi şartlar çerçevesinde bu şiiri örnek olarak vermiş ve dizelerin bu açıdan gelmiş geçmiş en mükemmel ve beğeniyi en çok hak eden dizeler olduğunu vurgulamıştır.¹³ Bu vaziyet şiirin mana ve lafız birlikteliği perspektifinden mükemmel bir armoni yakaladığını göstermesinin yanı sıra gerek lafzının gerekse manasının kendi içinde ayrı ayrı tutarlılık sağladığını da gözler önüne sermektedir.

Askerî acüz kısmı konuya ışık tutan Ebû Temmâm'a (ö. 231/846) ait şu dizeleri de tatrîz görüşüne örnek getirmiştir:¹⁴ [Kâmil]

11 Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 425.

12 Bk. Üsâme b. Münkız, *el-Bedi'u fi nakdi's-şi'r*, thk. Ahmed Ahmed Bedevî-Hâmid Abdülmeçid (el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Mütteheide, ts.), 1/64-72.

13 İbn Tabâtabâ, *'ÿâru's-şi'r*, thk. Abdülazîz b. Nâsır el-Mâni' (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 1/121-122.

14 Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 425.

أَعْوَامٌ وَصِلِ كَادِ يُنْسِي طَوِيلَهُ ذِكْرُ التَّوَى فَكَأَنَّهَا أَيَّامٌ
 ثُمَّ إِنِّي أَيَّامٌ هَجْرٍ أَرْدَقَتْ نَجْوَى أَسَى فَكَأَنَّهَا أَعْوَامٌ
 ثُمَّ انْقَضَتْ تِلْكَ السُّنُونُ وَأَهْلُهُ فَكَأَنَّهَا وَأَحْلَامٌ

(Varılacak kutlu) hedefin anılması, neredeyse o hedefe vuslat öncesindeki yılların uzunluğunu unutturur da (o yıllar) sanki (kısacık) günler gibi olur.

Sonra ayrılık günleri kısaldır, (ancak birdenbire) elem aşkın izini sürer ve (o kısa günler) adeta (tekrar uzun) yıllar olur.

Daha sonra o yıllar (bitip) tükenir ve o yılları yaşayan herkes birer rüya olur (gider).

Fasîh olan kadîm Arap şiiri tatrîzin bu renginin yer tuttuğu daha nice zengin misallerle doludur.¹⁵ Üsâme b. Münkız'ın yanı sıra, Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (637/1239), Tîbî (ö. 743/1343) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) de Askerî'nin tatrîze bakışını ve tarifini benimsemişler ve genellikle Ebû Temmâm'ın yukarıdaki beytini örnek göstermişlerdir.¹⁶

Askerî'den yaklaşık iki buçuk asır sonra yaşayan İbn Ebi'l-İsba' (ö. 654/1256) onunkin-den farklı bir açılım getirerek tatrîzi şöyle tarif etmiştir:¹⁷

“Konuşmacının veya şairin kelamın ilk kısmında peş peşe birbirinden farklı birtakım unsurları (mübtedâları) sıralayarak konuşmasına veya şiirine başlayıp daha sonra kelamın ikinci etabında herhangi bir sıfatı, ilk kısımda sıraladığı mübtedâlar sayısınca sıralayarak haber mevkiinde konumlandırmasıdır.”

Görüldüğü üzere İbn Ebi'l-İsba' Askerî'den farklı olarak tatrîzi meydana getiren unsurlara kelamın veya şiir beytinin her iki tarafında yer verdiği gibi yine ondan farklı olarak sanatı sadece şiire hasretmeyip onun herhangi bir hitabede veya nesirde de bulunabileceğini ihlas etmiştir. İbn Ebi'l-İsba' kendi tarifinin ilk örneği olarak İbnü'r-Rûmî'ye (ö. 283/896) ait şu dizeleri aktarmıştır:¹⁸ [Vâfir]

15 Abdürrezzâk Ba'lı, “Zâhiratü't-tatrîz beyne's-şî'ri'l-arabiyyi'l-fasîh ve's-şî'ri'l-bedeviyyi'l-cezâiri”, *Mecelletü'l-âdâb ve'l-lügât ve'l-ulûmi'l-insâniyye* 3/6 (2020), 193.

16 Bk. İbnü'l-Esîr, *Kifâyetü't-tâlib fi nakdi kelâmi's-şâ'iri ve'l-kâtib*, thk. Nurî el-Kıyâsî, Hatem ed-Dâmin, Hilâl Nacî (Kâhire: Mektebetü's-Şâ'ir Şefik Cebrî, ts.), 154; Zermût, *Kitâbü't-tibyân ve'l-beyân li'l-İmâmî't-Tîbî el-müteveffâ sene 743 tahkîkan ve dirase* (Mısır: Câmi'atü'l-ezher külliyyetü'l-lügati'l-arabiyye, Doktora Tezi, 1977), 228; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâidü'l-müşevvik ilâ 'ulûmi'l-Kur'ân ve 'ilmi'l-beyân* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1327), 236.

17 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-tahbîr fi sinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyâni ic'âzi'l-Kur'ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref (el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Müttehide, ts.), 1/314.

18 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-tahbîr*, 1/314.

عُجَابٌ فِي عُجَابٍ فِي عُجَابٍ أُمُورُكُمْ بَيْنِي حَاقَانَ عِنْدِي
صَلَابٌ فِي صَلَابٍ فِي صَلَابٍ قُرُونٌ فِي رُؤُوسٍ فِي وُجُوهِ

Ey hakanın oğulları! Bana göre sizin işleriniz fevkalade içinde fevkalade içinde fevkaladedir.

(O fevkalade işleriniz), Yüzler içindeki başlar içindeki çağlardır. Sağlamlık içinde sağlamlık içinde sağlamlık içinde...

Şiirle alakalı olarak dikkat çeken bir diğer husus, şiirin Üsâme b. Munkız'ın eserinde olup Askerî'nin kitabında bulunmamasıdır.¹⁹ Bir diğer ifadeyle şiir, Askerî'nin tanımı sadedinde Üsâme b. Munkız'ın çoğalttığı misaller arasında yer almakla beraber onun tanımıyla bire bir örtüşmemektedir. Bu durum İbn Ebi'l-İsba'nın söz konusu vaziyeti fark ettiğini, bundan yola çıkarak ilgili misallerle de örtüşecek şekilde kendince daha isabetli bir başka tanıma gitme yolunu tercih ettiği kuvvetli varsayımını gündeme getirmektedir. Nitekim Üsâme b. Munkız'ın verdiği örneklerin bir kısmı nispeten İbn Ebi'l-İsba'nın tanımını destekler niteliktedir.²⁰

İbn Ebi'l-İsba'nın kitabında konuya ışık tutan bir diğer dikkat çekici misal şu beyittir:²¹ [Vâfir]

فَتَوَيِّ وَالْمَدَامُ وَلَوْنُ حَدِّي شَقِيْقٌ فِي شَقِيْقِي فِي شَقِيْقٍ

Böylece elbisem, içki ve yanağımın ten rengi; gelincik içinde gelincik içinde gelinciktir.

İbn Ebi'l-İsba'nın getirdiği diğer bir yenilik de Askerî'nin tatrîz düşüncesine getirdiği ilk örneği nispeten التَّوَشِيْع (tevşî') kavramıyla karşılaşmasıdır. O, tevşî' adıyla ilk defa kendisinde görülen ıstılah hakkında tatrîz bahsinden hemen sonra müstakil bir bab başlığı altında şu sözleri sarf etmiştir: “*Sanat, edipler nezdinde konuşmacı ya da şairin sözün bir yerinde (veya mısraın ortasında) müsennâ bir kelime getirip ardından bu müsennâ kelimeyi iki müfret isimle açıklığa kavuşturmasından ibarettir. Bu isimlerden ikincisi, beytin kafiye veya sözün seci' kısmında bulunur.*”²² Dikkat edilirse, İbn Ebi'l-İsba'nın bu tanımı Askerî'nin kendi tatrîz tasavvuruna getirdiği ilk örnek şiirle bire bir uyuşmaktadır. İbn Ebi'l-İsba'nın burada عِنْدَ أَهْلِ الصَّنَاعَةِ (edipler nezdinde) demesi ise kendisinden önce bu kavramın bilindiğinden ve kullanıldığından ötürü değil, vakia itibarıyla mahiyetinin şiir ve nesirde mevcut olmasındandır. Zira kendisinden önceki eserlerde kavramın bu içeriğiyle varlığı görülmemektedir. Nitekim kendisi, sözlerinin devamında bu kabilden sanatın daha belagat disipliniinde yer almadan önce Hz. Peygamber'in sözlerinde bulunduğunu dile getirerek şu hadisi delil getirmektedir:²³ يَشِيْبُ ابْنُ آدَمَ وَتَشْتَبُ فِيهِ حَضَلَتَانِ²³ Âdemoğlu yaşlanır, ama onda iki haslet (gittikçe) gençleşir: (Mala karşı) hırs

19 Bk. Üsâme b. Münkız, *el-Bedi'*, 1/69.

20 Bk. Üsâme b. Münkız, *el-Bedi'*, 69-72.

21 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-tahbîr*, 1/315.

22 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-tahbîr*, 1/316.

23 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-tahbîr*, 1/316.

24 Hadis bu formuyla hadis kaynaklarında geçmemekle birlikte Müslim'de manası aynı lafzı farklı şu hadis

ve uzun emel.”

İbn Ebi'l-İsba'a göre hadisteki خَصَلَتَانِ (iki haslet) ile الْحِرْصُ وَطُولُ الْأَمَلِ (Mala karşı hırs ve uzun emel) ibareleri arasında tevşîf sanatı ilişkisi vardır.

Burada şu husus hemen belirtilmelidir ki İbn Ebi'l-İsba'ın tevşîf tasavvuru bütünüyle ve birebir Askerî'nin tatrîz anlayışını karşılıyor değildir. Zira her ne kadar onun tevşîf tanımı Askerî'nin arz ettiği ilk örnekle aynen mütenasip haldeyse de onun sunduğu ikinci örnekle tamamen alakasızdır. Çünkü İbn Ebi'l-İsba'ın tanımdaki *ikil formdaki kelime* kaydı Askerî'nin sunduğu ikinci örnekle bağdaşmamaktadır.

İbn Ebi'l-İsba', tevşîf sanatının beytin belli bir kısmını değil de başı ve sonu olmak üzere her iki tarafını da süslemesi halinde buna تَطْرِيفُ التَّوْشِيحِ (tatrîfü't-tevşîf) denmesinin güzel olduğunu belirtmiş ve kendi beyitlerini buna örnek göstermiştir.²⁵ [Basîf]

بِي مِحْتَنَانٍ مَلَامٌ فِي هَوَىٰ يَهْمَا
رَدَّى لِي الْقَاسِيَانِ: الْحُبُّ وَالْحَجْرُ
لَوْلَا الشَّفِيقَانِ مِنْ أُمِّيَّةٍ وَأَسَىٰ
أُودَىٰ بِي الْمُرْدِيَانِ: الشَّقْوُ وَالْفِكْرُ

Benim iki çilem vardır. Aşk içinde kınanma... Bu ikisi nedeniyle bana açıt yakan iki haşin şey vardır: Sevgi ve taş...

Arzu ve elem gibi iki şefkatli olmasaydı, iki sırk beni öldürürdü: özlem ve efkâr...

Dizelerdeki الْمُرْدِيَانِ، الشَّفِيقَانِ، الْقَاسِيَانِ، مِحْتَنَانٍ kelimeleri İbn Ebi'l-İsba'ın tespitine uygun düşmektedir. İbn Ebi'l-İsba' böylece adını kendi koymuş olduğu sanatın, yine ismini kendi koyduğu daha estetik farklı bir formunu daha icat etmiş olmaktadır.

İbn Ebi'l-İsba'ın tatrîz anlayışı; İbn Mâlik'in oğlu İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287), Nüveyrî (ö. 733/1333), Necmüddîn el-Halebî (ö. 737/1336), Kazvîni (ö. 739/1338), Safiyüddîn el-Hillî (ö. 749/1348), Müeyyed-Billâh (ö. 749/1348), Sübkî (ö. 773/5231) İbn Hicce el-Hamevî (837/1434) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi kendisinden sonraki bilginler tarafından kabul görmüş olmalı ki onlar da eserlerinde konuyu aynı minvalde işlemişlerdir.²⁶ Bunların arasından

yer almaktadır: *يَهْمُ ابْنُ آدَمَ وَتَشِبُّ مِنْهُ النَّتَانُ: الْحِرْصُ عَلَى الْمَالِ، وَالْحِرْصُ عَلَى الْعُمُرِ* (gittikçe) gençleşir: Mala karşı hırs ve yaşama hırsı.” (Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), “Küsûf”, 1047.

25 İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-tahbîr*, 1/317.

26 Bk. İbnü'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedîf*, thk. Hüsnî Abdülcelîl Yüsûf (Cemâmîz: Mektebetü'l-Âdâb, ts.), 173-174; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 7/148; Halebî, *Cevherü'l-kenz telhîsu Kenzi'l-berâ'a fi'l-edevâtî zevi'l-yerâ'a*, thk. Muhammed Zağlûl Sellâm (İskenderiye: Münşe'etü'l-Ma'ârif, ts.), 281-284; Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulumi'l-belağa*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 3/199; Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedîfiyye fi 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedîf*, thk. Nesîb Neşâvî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1992), 198; Müeyyed-billâh, *et-Tırâzu li esrârî'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1423), 3/50-51; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, thk. 'İsâm Şakyû (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2004), 1/372, 2/305; Sübkî, *'Arâsü'l-efrâh fi şerhi telhîsi'l-miftâh*, thk. Hendâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 2003), 1/606, 2/314; Süyûtî, *Şerhu 'ukûdi'l-cümân fi 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân* (Dâru'l-Fikr, ts.), 166-167; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâğiyye ve tatavvuruhâ* (Lübnân: Mektebetu Lübnân, 2007), 375; Öznurhan, “Tatrîz”, 40/173.

Müeyyed-Billâh, yukarıdaki hadisin yanı sıra şu hadisi de tevşî'e örnek olarak zikretmiştir:²⁷ خَصْلَتَانِ لَا تَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ: الْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ "İki (kötü) haslet vardır ki müminde bulunmaz: Cimrilik ve kötü ahlâk..."

Kendisi bir Memlûkler dönemi şairi olan Safiyüddîn el-Hillî ise, ele aldığı tatrîz başlığına ilk önce Hz. Peygamber'i (s.a.s.) methetmek için söylediği *Bed'iyye*'sindeki tatrîze dair olan beytini örnek vererek giriş yapmıştır:²⁸ [Basît]

فَأَلْجَيْشُ وَالنَّقْعُ نَحَّتَ الْجُونَ مُرْتَكِمٌ فِي ظِلِّ مُرْتَكِمٍ فِي ظِلِّ مُرْتَكِمٍ

Ordu ve siyah bulutların altında biriken toz bulutları; biriken gölge içre biriken gölge içtedir.

Öte yandan belâgat disiplinlerine son şeklini vermiş olan Kazvînî; İbn Ebi'l-İsbâ'ın tevşî' anlayışını onaylamış olmakla birlikte tevşî'i müstakil bir bed'î sanat olarak görmemiş olacak ki eserinde onu "sözü normalden daha fazla uzatmak" anlamına gelen *itnabın* çeşitlerinden biri olarak değerlendirmiştir.²⁹ Kendisinden sonra gelen belâgat bilginleri de sanatı aynı çerçevede ele almışlardır.³⁰

İbn Ebü'l-İsbâ'dan tam bir asır sonra yaşayan İbn Kayyim el-Cevziyye, tıpkı Askerî gibi ne kadim şairlerin şiirlerinde ne de nesirlerinde tatrîze pek rastlanmadığını, bu tarzın sonraki ediplerin işi olduğunu belirtmiştir. O, bu nedenle hem müvelled şairlerin şiirlerini hem de Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğini ve tümevarım yöntemiyle aynı vurguların: 1- Sözü'nün hem başında hem sonunda 2- Sözü'nün sadece başında 3- Sözü'nün sadece sonunda bulunması şeklinde üç çeşit tatrîz formu tespit ettiğini dile getirmiştir. Daha sonra her bir çeşide ayet ve şiirlerden örnekler getiren İbn Kayyim'in tespit ettiği ilk türün örneklerinden biri şu ayetlerdir:³¹

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا ... أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا ... أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا ... أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا ... أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا ... أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا ...

İbn Kayyim bu türün örnekleri olarak şu ayetleri de anmaktadır:³² وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِكَيْ تَرْضَوْنَ مِنْهَا وَتَرْضَوْا عَنْهَا وَكَيْ تَكُونُوا تَارِكِينَ لَهَا فِي الْإِسْلَامِ وَأَنْتُمْ قَانِعُونَ بِهَا وَإِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ... وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَنْ يَحْتَسِبُ ... وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَنْ يَحْتَسِبُ ...

İbn Kayyim sözün sadece baş kısmında tatrîzin icra edildiği ikinci türün Kur'ân-ı Kerîm'de bolca örneği bulunduğu altını özellikle çizdikten sonra şu ayetlerle istişhâd

27 Müeyyed-billâh, et-Tirâz, 3/50. Hadis aynı lafızlarla Tirmizîde de geçmektedir. (Bk. Tirmizî, "el-Birr ve's-Sıla", 41.)

28 Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye*, 198. İbn Hicce el-Hamevî bu beytin adeta kelime yığını halinde olduğunu, dolayısıyla anlamının kapalı kaldığını dile getirerek kendisine üstü kapalı bir eleştiri yöneltmiştir (Bk. İbn Hicce, *Hizânetü'l-edebe*, 2/306). Abdülganî en-Nablûsî (ö. 1143/1731) ise beyitte bir kapalılık bulunmadığını, bu iddiada bulunanın beyitteki inceliği kavramadığını söyleyerek o da el-Hamevî'yi tenkit etmiş, böylece Safiyüddîn el-Hillî'nin yanında yer almıştır. [Bk. Nâblûsî, *Nefehâtü'l-ezhâr 'alâ Nesemâti'l-eshâr fi medhî'n-nebiyyi'l-muhtâr* (Dımeşk: Nehcü's-Savâb, 1882), 385]

29 Kazvînî, *el-İdâh*, 3/199.

30 Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsü'l-Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Abdülhamîd Hendâvî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2013), 493; Sübkî, *'Arâsü'l-efrâh*, 1/606; Habenneke, *el-Belâgatu'l-'arabiyye* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 2/67; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâğiyye*, 439.

31 Cevziyye, *el-Fevâidü'l-müşevvık*, 237.

32 Cevziyye, *el-Fevâidü'l-müşevvık*, 237.

33 er-Rûm 30/20-25, 46.

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ... هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ... هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِي الْمُصَوِّرُ...³⁵

Bu ikinci türün aynı zamanda hem ilk hem son dönem şairlerin şiirlerinde de varit olduğunu ifade ettikten sonra Buhtürî'nin (ö. 284/897) bir şiirini de şahit gösteren İbn Kayyim, sözün sadece son kısmına tatrîzin yerleştiği üçüncü çeşidin de tıpkı ikincisinde olduğu gibi Kur'ân'da epeyce bulunduğunu söylemiştir. O, bu üçüncü türe Kamer, Rahmân ve Mürselât surelerindeki Allah'ın ihsân ettiği çeşitli nimetlere, kıyamet gününe ve inkârcıların üzerine inen azap meyanında değinildiği şu ayetlerle istidlâlde bulunmuştur:³⁶ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرِي... قِيَامِي آتٍ رَّبِّكُمْ تَكْذِبَانِ، ... وَيَلُومُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

Burada şu husus gözden kaçmamalıdır ki her ne kadar İbn Kayyim yapmış olduğu tatrîz tanımıyla Askerî'nin tatrîz anlayışını benimsemiş görünüyorsa da Kur'ân-ı Kerîm'den verdiği örneklerde aynı ibârenin tekrar edilmiş olması, onu İbn Ebi'l-İsbâ'a daha fazla yaklaştırmaktadır. Oysaki Askerî'nin tatrîze bakışında vezin ve secide denk olan kelimeler aynı paralelde sıralanmış olmakla birlikte bu kelimeler aynı kelimeler değildir. Yine İbn Kayyim'in ilk iki versiyon örnekleri de işi değiştirmektedir. Zira bu örnekler Askerî'nin tanımındaki *kafiyeden hemen önce* kaydıyla uyuşmadığı gibi İbn Ebi'l-İsbâ'nın düşüncesine daha çok benzemektedir. Dolayısıyla İbn Kayyim'in aslında bütünüyle Askerî'nin yanında olmadığını ve her iki anlayışa da sıcak bakacak esnekliğe sahip olduğunu ve bir anlamda iki bakış açısının arasını telif ettiğini söylemek mümkün görünmektedir.

2. Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Tatrîz

Osmanlı dönemine gelindiğinde tatrîz sanatının daha da geliştirilmeye başlandığı ve “*şiiir beyitlerinin başındaki harflerin ilk beyitten sonuncusuna varıncaya kadar okunduğunda ortaya bir şahsa özel bir ismin veya anlamlı bir sözcüğün çıkması*” şeklindeki tanımıyla yukarıda açıklanan mahiyetlerinden farklı bir formun da kullanılmaya başladığı görülmektedir. Buna göre söz gelimi أحمد ismini şiirinde örnek isteyen bir şair, tıpkı Abdülkâdir et-Taberî el-Mekki'nin (ö. 1033/1624) yaptığı gibi bu sanat gereğince söylediği şiirin ilk dizesine ا, ikincisine ح, üçüncüsüne م ve son dizesine د harfleriyle başlayan kelimeleri yerleştirir. Harfleri dizelere paylaştırılacak olan kelime, isim olabileceği gibi memdûha ilişkin bir lakap, bir nisbe veya herhangi bir vasıf da olabilmektedir. Haliyle tatrîzin icrâ edildiği kıta, memdûhun isim, lakap veya vasfının harfleri sayısından beyit sayısından meydana gelmektedir.³⁷ Bu çeşit tatrîz, sadece beyit başlarının değil, aynı zamanda ikinci şatırların/mısrâların başlarının isimle örülmesi şeklinde de uygulanabilmektedir.³⁸

Esasen Arap şiirindeki bu motife Osmanlı döneminden önce de az da olsa rastlanmaktadır. Örneğin Endülüslü devlet adamı ve şair Mu'temid b. Abbâd (ö. 487/1094) divanında

34 Cevziyye, *el-Fevâidü'l-müşevvik*, 237-238.

35 el-Haşr 59/21-24.

36 Cevziyye, *el-Fevâidü'l-müşevvik*, 238.

37 Bekrî Şeyh Emîn, *Mutâle'ât fi's-şiri'l-memlûki ve'l-usmâni* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1986), 224; Cebbâr Abdunnûr, *el-Mu'cemü'l-edebî* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1984), 1/70; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-belâğati'l-arabiyye* (Beirut: Dâru'l-Menâra, 1988), 376; Muhammed Altûncî, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi'l-edeb* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 262; Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, 409.

38 Tabâne, *Mu'cemü'l-belâğati'l-arabiyye*, 376-377.

eşi İtimâd için nazmettiği bir gazel şiirinin beyit başlarına onun adını nakşetmiş ve şiirin son beytinde de onun ismini şiirinin dokusu içerisine yerleştirdiğini açıkça belirtmiştir.³⁹ Ancak ne bu biçimsel tarzın şiirlerde adet haline geldiğine dair, ne de o dönemlerde bu biçime tatrîz dendiğine dair kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Nitekim Şeyh Emîn bu formun şiirde müteahhirûn dönem şairlerinin maharet kazandığı bir renk olduğunu,⁴⁰ Bedevî Tabâne de özellikle on birinci hicri asırda الْمُشَجَّر (el-Müşeccer) veya التَّشَجِير (et-Teşcîr) adlarıyla anılır olduğunu ifade etmiştir.⁴¹ Bir başka veriye göre bu sanata tetvîc de denmektedir.⁴² Modern dönem Batı ve Türk edebiyatında ise acrostiche (akrostiş/ilkleme) denmektedir.⁴³ Bu da söz konusu motifin Osmanlı dönemi ve sonrası Arap şiirinde adet haline geldiği ve bu isimle meşhur olduğu izlenimi vermektedir.

Osmanlı dönemdeki tatrîz sanatı; gazel, medih türleri veya özgün bir manâ için seferber edilmiştir. Ekseriyetle gazel şiirlerinde icra edildiği müşahede edilen bu oyunda şair, bir dostunu, maşukunu veya övgüye değer gördüğü herhangi bir zatın adını, künyesini veya lakabını şiirinde tatrîz etmektedir.⁴⁴ Dönemin şairlerinden İbn Ma'sûm el-Medenî'nin (ö. 1120/1708) حَدَيْجَةَ (Hatîce) ismini dokuduğu şu gazel şiiri, tatrîzin en gözde örneklerinden biridir:⁴⁵ [Remel]

حَلَّتْ خَالَ الْخَدِّ فِي وَجْتِهِ	نُقْطَةُ الْعَنْبَرِ فِي جَمْرِ الْعَصَى
دَامَتِ الْأَفْرَاحُ لِي مُذْ أَبْصَرْتِ	مُقَلَّتِي صُبْحًا مُحِيًّا قَدْ أَضَى
يَمَّتِي الْقَلْبُ مِنْهُ لَفْتَةً	وَبِهَذَا الْحَطِّ لِلْعَيْنِ رَضَى
جَاهِلٌ رَامَ سُلوًا عَنْهُ إِذْ	خَطَرَ الْوَصْلَ وَأَوْلَانِي النَّصَى
هَامَّتِ الْعَيْنُ بِهِ لَمَّا رَأَتْ	حُسْنَ وَجْهِ حِينِ كُنَّا بِالْأَمَى

Hayal ettim yanağındaki avurt benini, el-Ğadâ ağacının korundaki amber noktası gibi...

Sürüp gider sevinçlerim, sabahleyin etrafı aydınlatan simânın güzelliğini gördüğünden beri...

39 İbn Abbâd, *Dîvânü'l-Mu'temid b. 'Abbâd*, thk. Hâmid Abdülmecîd-Ahmed Ahmed Bedevî (Kâhire: Matba'atü Dâri'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2000), 8.

40 Şeyh Emîn, *Mutâle'ât*, 224.

41 Tabâne, *Mu'cemü'l-belâğati'l-arabiyye*, 376.

42 Komisyon, *Arşfü multekâ ehli'l-hadîs- 3*, 2008, 73/66.

43 Abdunnûr, *el-Mu'cemü'l-edebî*, 1/70; Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001), 25. Karataş, türün Türk edebiyatındaki en başarılı örneğinin Sezai Karakoç'un yazdığı Mona Roza adlı şiirin Aşk ve Çileler başlıklı ilk kısmında icra edilmiş olan akrostiş olduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre biçimsel dayatmaya karşın şiirin örgüsünde herhangi bir yapmacıklık hissedilmemektedir. Yine verdiği ikinci örneğe bakılırsa, Cahit Sıtkı Tarancı'nın Vedia kelimesini dokuduğu şiiri Türk edebiyatındaki bir diğer başarılı akrostiş örneği sayılmalıdır.

44 Altûncî, *el-Mu'cemü'l-mufassal*, 262.

45 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi ayâni'l-karni'l-hadî aşar* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 1/351; Şeyh Emîn, *Mutâle'ât*, 224-225; Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, 410-411.

Bekler gönül ondan anlık bir bakış, işte bu an ile göz için vardır bir rıza ki...

Cahildir onu unutarak teselli bulmayı isteyen kişi, vuslatı engellediğinde ve sırtını döndüğünde o sevgili...

Bir ay ışığındayken göz (hemen) abayı yaktı, gördüğünde onun çehresinin güzelliğini...

Mahir bir kâtip ve şair olduğu ifade edilen Ebû Bekir el-Hâtûnî (ö.?) de aşağıdaki şiirinde sadece kasidesinin her bir beytinin baş tarafını değil, aynı zamanda ikinci şatırlarının başlangıç kısımlarını da kendi cariyesi olan عَرَبِيَّة (Ğarbiyye)'nin isim harfleriyle dokumuştur:⁴⁶ [Remel]

بَابِلِيَّة	بَاعَيْنِ	عَارَلْتِنِي	عَادَةً تَحْطِهَا سَبَى الْقَلْبِ لَمَّا
رَمِيَتْ	بِأَسْهُمٍ	مُصَمِّمَاتٍ	رَيْشَهَا الْهُدْبُ وَالْقُلُوبُ رَمِيَتْ
بَهْرَتْ	شَمْسُ	مُشْرِقِ	الْأَفْقِ لَمَّا
بَرَزَتْ	شَمْسُ	حُسْنُهَا	عَرَبِيَّة
يَوْمَ	تَبْدُو	بِالْقَامَةِ	السَّمْهَرِيَّة
هَلْ	عَلَى	مَنْ	تَبَيَّمَ فِيهِ حَطِيئَةَ
هَيْكَلُ	صَاغَهُ	الْإِلَهُ	تَعَالَى

Zarif bir genç kızın göz ucuyla bir bakışı var ki esir etti kur yaptığında Bâbilli gözleriyle (bu) kalbi ...

O gözler fırlatıyor tasarlanmış özel oklarını... tüyleri uzun kirpikten, kalpler ise hedefi Işık saçan güneş ufku aydınlattığında... bârız oldu Ğarbiyye (adlı) güneşin güzelliği Utanır ağaç dalı onun endamından... uzunca boyu ile görüldüğü gün besbelli...

Bir yapı ki yüce Allah kendisine biçim vermiş ... Acep ona vurulana var mıdır bir tecelli

Ali et-Taberî (ö. 1070/1660) de tıpkı Ebû Bekir el-Hâtûnî'nin maşuku gibi ismi عَرَبِيَّة olan veya kendisinin öyle nitelediği bir genç kızın ismini kasidesinde tatrîz etmiştir. Ancak o, beyitlerin her iki mısra başına da maşukunun ismini nakşetmekle kalmamış, aynı zamanda ikinci mısralardaki tatrîzi dizelerine tersinden uygulayarak adeta bir tatrîz resitali sunmuştur:⁴⁷ [Tavîl]

46 İbn Ma'sûm, *Sülâfetü'l-'asr fi mehâsini's-şu'arâi bi külli mısır* (Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1906), 192.

47 Muhibbî, *Nefhatü'r-rayhâne ve raşhatü tılâi'l-hâne*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kâhire: Dâru ih-yâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1969), 4/49; İbn Ma'sûm, *Sülâfetü'l-'asr*, 62.

هَلال رَأَتْهُ العَيْنُ مِنْ أَفْقِ الشَّمْسِ	عَزَالَ كَبْدِرِ النَّمِّ لَاحِ بِوَجْهِهِ
يَهِيمُ بِهِ مِنْ حَيْثُ يُصْبِحُ أَوْ يُمَسِي	رَنَا طَرْفُهُ الفَتَّانُ يَوْمًا لِناظِرٍ
بِهِ سُودُ هَاتِيكَ الحَدَائِقِ فِي لَبْسِ	بَدَا لِي فِي خُضْرِ الرِّياضِ بِأَسْمِرٍ
رَأَى دَنفًا مَا زَالَ يَتَّقَعُ بِاللَّمْسِ	يُعَلِّ بِالشُّويفِ قَلْبِي فَالْتَيْتُهُ
عَرِيبٍ عَنِ الأوطانِ يَدُّو مَنِ الرَّمْسِ	هَلَكْتُ جَوَى مِنْهُ فَمِنْ لِمُنَيْمٍ

Bir ceylan ki dolunay gibi çehresiyle ortaya çıktı, bir hilâl ki göz onu tâ güneşin ufuğunda gördü.

Bir gün anlık büyüleyici bir bakış fırlattı dilber ister sabah ister akşam olsun kendisine bakan hemen ona âşık oldu.

Çayırların yeşillikleri içinde bana göründü (işte) o esmer, o bahçeler (birden) onun esmer rengine büründü.

Boş vaatlerle kalbimi oyalayıp durdu. Keşke bu müzmin hastayı görse, (sadece) bir dokunuşla gönlü(m) hoşnut olurdu.

Ona olan aşkımdan helak oldum. Bu nedenle (işte bu) divâne vatanından uzaklaşarak mezara yaklaştı.

Bir tatrîz ustası olduğu anlaşılan Ali et-Taberî'nin, aynı isim için tatrîz sanatını işlediği dört gazel şiirine daha şahit olunmakta, bu şiirlerinden iki tanesinde bu sanatı her iki mısra başlarında da yukarıdan aşağıya, diğer ikisinde ise ilk mısralarda aşağıdan yukarıya ikinci mısralarda ise yukarıdan aşağıya icra ettiği görülmektedir.⁴⁸

Tatrîz, gazel şiirlerinin yanı sıra zaman zaman medih şiirlerinde de uygulanmıştır. Bunlardan birinde Şerafuddîn Yahyâ el-Asîlî (ö. 1010/1601) Ebû'l-Mevâhib'i övdüğü methiyesinde tatrîzle şöyle donatmıştır:⁴⁹ [Serî']

تَقِيسُ أَصْوَاهِهَا الكَوَاكِبِ	أَقْبَلَ بِالْحُسْنِ فِي مَوَاكِبِ
فَاكْتَنَ لِلْعَيْظِ فِي العَيَابِ	بِطَلْعَةٍ بِالْهَلَالِ أَرْزَتْ
فَالْعُصْنُ مَادَتْ بِهِ الجَنَائِبِ	وَجِيهَهُ عُصْنٍ إِذَا تَتَنَّى

48 Bk. İbn Ma'sûm, *Sülâfetü'l-'asr*, 61-63.

49 İbn Ma'sûm, *Sülâfetü'l-'asr*, 403.

مَدْحِي فَنِي فَخْرِ آلِ غَالِبِ	أَغْرَازُ شِعْرِي لَهُ وَأَمَّ
رَوْقُ الْعَلَى الشَّامِحُ الْمَرَاتِبِ	لَايَسُ بَرْدَ الْكَمَالِ رَاقِي
تَجَلُّ الْمَرَاتِبَا أَبُو الْمَوَاهِبِ	مَوْلَى الْأَعْطَايَا أَخُو السَّجَايِ
وَمُثْنِيءُ الْكُتُبِ وَالْكَتَابِ	وَارِثُ صَدِيقِ آلِ طَهْ
مَتَاقِبُ الْقَضَلِ وَالْمَائِبِ	أَخِيَاهُ مَوْلَى الْوَرِيِّ لِتُحْيِي
حَامِي السُّطَا مُغْدِقُ الرُّغَائِبِ	هَامِي الْعَطَا مُشْرِقُ الْمُحَيِّ
بَلَّغُهُ أَشْرَفُ الْمَطَالِبِ	بِهِ الْأَصِيلِي حَازَ حُبِّ

Resmî törenler içerisinde güzelliğiyle yönelirse, yıldızları onun nuruyla kıyaslarsın.

Çehresiyle hilali hakir gördü. Öfkeli için karanlıklar içinde (adeta) sır oldu.

Yürüdüğünde (sanki) mümtaz bir dal, öyle bir dal ki ala hurmalar onunla sağa sola salınlır.

Şiirimizin gazelleri onun için, methiyem ise saygıdeğer Galip ailesi hakkındadır.

Olgunluğu, serinkanlılığı kuşanmış, tertemiz yüceliğe, mertebelere nail olmuş, mağrur...

Bahşişlerin efendisi, güzel hasletler sahibi, asaletli soydandır Ebü'l-Mevâhib

Tâhâ ailesinin dostu ve varisi, askeri müfrezeler ve kitaplar inşa eden...

Mahlûkâtın efendisi onu ihya etti, fazilet ve liyakat menkıbeleri canlandırılсын diye...

Armağanlar yağdıran, yüzleri aydınlatan (güldüren), nüfuzu(nu) koruyan, dilekleri bol bol verecek karşılayan...

(Yahyâ el-) Asîlî, onun sayesinde sevgiyi haiz oldu, arzuların en şereflişine nail oldu.

Osmanlı dönemindeki tatrîz örnekleri bu kadarıyla sınırlı olmayıp başka örnekleri de mevcuttur. Bunlardan Hâmid el-'Imâdî (ö. 1171/1758) Halîl Bey⁵⁰, Nûreddîn ed-Dımeşkî (ö. 1065/1654) Osman⁵¹, Ali el-'Imâdî (ö. 1117/1706) Seyyidî Bekrî, onun kardeşi Muhammed el-'Imâdî (ö. 1135/1723) Recep Çelebi, Sâlih b. İbrahim (ö. 1152/1739) Halîl, Muhammed el-Husrî (ö. 1112/1700) Abdullah, Mustafa el-'Umerî (ö. 1143/1730) Dervîş, Ahmed el-Be-

50 Bk. Ebü'l-Fadl, *Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sânî 'aşar* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), 2/15; Muhibbî, *Zeylû Nefhati'r-rayhâne*, thk. Ahmed 'Inâye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 6/51.

51 Muhibbî, *Nefhatü'r-rayhâne*, 221; Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, 409-410.

hensî (ö. 1048/1638) Ömer⁵², Yahyâ es-Sekâmî Seyyidî Dervîş gibi isim veya lakapları şiirlerinde tatrîz sanatıyla örmüşlerdir.⁵³

Tatrîz sanatının öncül şekillerine de Osmanlı dönemi şiir ve kaynaklarında hem teorik hem de pratik düzlemde yer verildiği görülmektedir. Bu dönemde temayüz etmiş, edebiyat alanındaki en mühim simaları olarak itibar gören İbn Ma'sûm el-Medenî, Abdülğanî en-Nablûsî (ö. 1143/1731) ve Kâsım el-Bekrecî (ö. 1169/1755) gibi bilgin ve şairler, Hz. Peygamber'i (s.a.s) övmek için yazdıkları ve içindeki beyit sayısınca bedîî sanatları tatbik ettikleri bedîyyelerinde sanatın öncül formlarını şiirlerine uyguladıkları gibi şerhlerinde diğer bazı şairlerin tatrîzlerine de değinmişlerdir.⁵⁴ Yine dönemin şairlerinden Cermânûs Ferhat'ın (ö. 1145/1732) da bu sanatın klasik formunu şiirinde tatbik ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁵ Ayrıca İbn Ma'sûm, bedîyye şerhinde tatrîzin istilâhî tanımına yer verdiği teorik bağlamda Askerî ile İbn Ebû'l-İsba'nın her ikisinin de tatrîz tanımını klasik kaynaklarda yer alan misalleriyle beraber peş peşe anmıştır.⁵⁶ Bu durum, kendisinin her iki tatrîz anlayışını da benimsediği ve aralarını uzlaştırdığı anlamına gelmektedir.⁵⁷

3. Osmanlı Dönemine Yöneltilen Tenkitler Bağlamında Dönemin Tatrîzinde Muhtevâ, Üslup ve Şekil Özellikleri

Tatrîz misali formel dokunun ana kriter olduğu şiir türlerinde tasavvur, duygusal derinlik ve anlam zenginliği gibi bir şiirde aranması gereken temel niteliklerin ikinci planda kalma endişesi gündeme gelmektedir. Osmanlı dönemi Arap şiiri; tatrîzin yanı sıra taştîr ve tahmis gibi bir nevi görsel oyunlarla, kinaye, tevriye, tarsi' cinas ve terîh gibi lafzî boyutu ön planda olan bedîî sanatların şiirlerde yoğun bir şekilde kullanılması nedeniyle modern dönemin kimi edebiyat araştırmacıları tarafından şiddetli tenkit konusu olmuştur.⁵⁸ Söz konusu araştırmacı ve edebiyatçılara göre; başı çeken bu sanatlar nedeniyle Osmanlı dönemi Arap şiirinde anlam lafza bir bakıma kurban edilmiş, mana derinliği buharlaşıp gitmiş, edebî zevk hiçe sayılmış, manada özgün yenilikler yapmak yerine kolaycılıkla taklit yolu seçilmiştir. Neticede bu gelişmeler, şiirdeki ahengin ve edebî zevkin kaybolmasına ve kalitenin önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur.⁵⁹

52 Bk. Ebû'l-Fadl, *Silkü'd-dürer*, 1/194, 2/15, 2/205, 3/201, 4/20, 4/81, 4/187.

53 Bu şiirlerin çoğunluğunun ana teması gazel bi'l-müzekker olsa da üslup itibarıyla bu türün ilk kez icat edildiği Abbâsîler döneminde olduğu kadar iffetsiz ve seviyesiz olmadığı; aksine daha namuslu, masum, seviyeli ve zarif bir üslubu yansıttıkları görülmektedir. Ayrıca bu şiirlerde anlatılanların esasen gerçeği yansıtmadığı, ütöpik olduğu veya kadın sevgililerin kimliğinin ifşa edilmemesi adına üstü kapalı takma erkek isimlerinin ve müzekker zamirlerin kullanıldığı söylenmektedir ki bu tespit gayet makul görünmektedir. [Bk. Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, 162; Muhammed Seyyid Kîlânî, *el-Edebü'l-Mısırî fi zillî'l-hukmî'l-üsmânî* (Kâhire: Dâru'l-Fercânî, 1965), 217.]

54 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fi envâ'î'l-bedî'*, thk. Şâkir Hâdî Sükr (Bağdat: Matba'atu'n-Nu'mân-en-Necefî'l-Eşref, 1969), 5/342-344; en-Nâblusî, *Nefe'hâtü'l-ehzâr*, 209-212, 382-385; Kâsım b. Muhammed el-Bekrecî, *Hilyetü'l-îkdi'l-bedî' fi medhi's-şeff'* (Halep, 1876), 160-162, 297-298.

55 'Avvâd, *el-îkdi'l-bedî' fi fenni'l-bedî'* (Beyrut: el-Matba'atü'l-'Umûmiyye el-Kâtûlîkiyye, 1881), 107-108.

56 İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî'*, 5/342-343.

57 Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahatî'l-belâğîyye*, 376.

58 Mücahit Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 18; İbrahim Fidan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 18.

59 Bk. Curcî Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-luğatî'l-arabiyye* (Kâhire: Müessesetü Hendâvî, 2017), 1083; Zeyyât, *Târîhu'l-edebl-arabî li'l-medârisi's-sâneviyyeti ve'l-ulyâ* (Kâhire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 402; Akkâd, *el-Fuşûl*

Mevzubahis menfi bakış açısı Arap dünyasındaki edebiyat çevrelerinde uzun bir süre revaçta kalarak yankısını sürdürse de modern dönemin günümüze yakın zaman diliminde yaşamış olan birtakım araştırmacıların objektif araştırmaları sadedinde durumun hiç de öyle söylendiği kadar abartılı olmadığı anlaşılmıştır. Bu araştırmacılardan Muhammed Seyyid Kılânî (ö. 1419/1998), Osmanlı dönemi şiirinin onların dillendirdiği gibi bütünüyle lafzı güzelleştiren sanatların ardına sığınmadığını, diri bir edebî kimlik taşıdığını, kendi tabiatıyla mütenasip hedefleri olduğunu ve dolayısıyla kendi içinde bir tutarlılık barındırdığını belirtmiştir.⁶⁰ Kılânî ayrıca, dönemin ciddi şekilde aydınlatılmaya ihtiyacı olduğunu vurgulamış ayrıca, kendisinin uzun ve esaslı araştırmaları neticesinde bu iddiaları çürütecek delillere eriştiği, söz konusu iddia sahiplerinin bu dönemi lüzumunca araştırma zahmetine katlanmadıkları, yabancı kaynaklı bu iddiaların sayıca az oldukları ve kesinlikle dikkate alınmaması gerektiği gibi hususları da sözlerine eklemiştir.⁶¹ Özellikle dönemin Mısırlı Arap şairlerinin şiirlerini inceleyen Kılânî, onların doğaçlama meydana gelen haller dışında şiirlerinde mümkün olduğunca tekellüf ve yapmacılıktan uzak durdukları gibi bu tarzlardan hiç hoşlanmadıklarını da vurgulamıştır.⁶²

Öte yandan son dönem edebiyatçılarından Ömer Mûsâ Bâşâ (ö. 1437/2016) dönemin şiirlerinde kimi zaman yapmacılık ve taklitten uzak, özel ve seçkin bir üsluba şahit olduğunu,⁶³ Bekri Şeyh Emîn (ö. 1440/2019) ise bu dönemin şiirlerinin tasvir içeriklerinde ne öncesinde ne de sonrasında görülmemiş özgünlüğe sahip ayrıntılar barındırdığını açıklamışlardır.⁶⁴ Öte yandan kimi araştırmacılar ise lafzî sanatların şiire getirilmiş bir yenilik, bir çeşni, edebiyata bir katkı olarak değerlendirilmesi gerektiğini, zira kendisi başlı başına bir sanat olan şiirde bu sanatların uygulanmasının da ayrı bir maharet gerektirdiğini ve şiirin zaten estetik odaklı bir ameliye olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁵ Bütün bu argümanlar, ilgili iddia sahiplerinin bu meselede nispeten objektiflikten yoksun davrandıkları ve meseleye yeterince vakıf olmadıkları kanaatini uyandırmaktadır.⁶⁶

Söz konusu iddiaların tatrız dokulu şiirler özelinde geçerli olup olmadığı hususu, ancak bu şiirlerin muhteva, üslup ve diğer bazı özellikler cihetinden edebiyat eleştirmenlerinin tayin ettiği ölçütler ışığında irdelenmesiyle mümkün olacaktır. Bir şiirin muhtevasından söz edildiğinde hâliyle o şiirin ana teması, o temayla ilişkili temel kavramlar ile anlamsal özellikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi Arap şiirinde tatrız ölçekli şiirlerin doğası gereği ağırlıklı olarak gazel ve bazen de medih temalı olduğu görülmektedir. Zira şairler şiirlerini ancak âşık oldukları veya övgüye değer gördükleri kimselerin isimleriyle örmeyi tercih etmişlerdir. Aslında genel olarak da Arap şiirinde en çok tercih edilen tema gazel olmuş-

(Kâhîre: Müessesetu Hendâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013), 115; Na'îm Hımsî, *Nahve fehmin cedîdin mun-sifin li edebi'd-düveli'l-mütetâbi'ati ve târîhihi* (Dımeşk: Müdiriyyetü'l-Kütüb ve Matbû'atü'l-Câmi'iyye, ts.), 2/111; Heddâra, *Dirâsât fi'l-edebi'l-'arabiyyi'l-hadîs*, 15-16.

60 Muhammed Seyyid Kılânî, *el-Edebü'l-Mısırî fi zillil-hukmi'l-'usmânî* (Kâhîre: Dâru'l-Fercânî, 1965), 6.

61 Kılânî, *el-Edebü'l-Mısırî*, 4-7, 63.

62 Kılânî, *el-Edebü'l-Mısırî*, 58.

63 Bâşâ, *Târîhu'l-edebi'l-'arabi*, 77-79.

64 Şeyh Emîn, *Mutâle'ât*, 153.

65 Demiryayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, 371, 422.

66 Bk. Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 17-20; Hüseyin Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsi", *Nüşha Yaz* (2001), 56; Demiryayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Osmanlı Dönemi)*, 38.

tur. Şairler bu temada iç dünyalarını meşgul eden sevgililerin beldeleri, onlardan ayrılık, onların bedensel nitelikleri ve karakterlerine dair duygularını şiirleriyle resmetmişlerdir.⁶⁷ Tatrîz sanatının icrâ edildiği gazel temalı şiirler incelendiğinde şiirin beyit sayısı maşukun isim harfleriyle sınırlı olduğu için şairin az sayıdaki beyitte maşuka ilişkin yukarıdaki nitelik ve durumların hepsini değil, bir veya birkaçını veciz bir üslupla özetleme zorunluluğuyla karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu şiirlerde maşukun terki ile ona duyulan özlem ve aşk gibi platonik durumların yanı sıra ağırlıklı olarak onun bedensel özellikleri ve tavırlarından söz edildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak غَاة (genç kız), حُسْنٌ وَجْهِ (yüz güzelliği), عَيْنٌ (yanak), عَيْنٌ (göz), هَذَبٌ (kirpik), نَحْظٌ (göz ucuyula bakış), قَلْبٌ (kalp), غَزَّالٌ (ceylan) ve غُضْنٌ (ağaç dalı) gibi gazel öğelerinin varlığı göze çarpmaktadır.⁶⁸

Klasik dönem Arap edebiyatı eleştirmenleri iyi bir medih şiirinin temel ölçüsü olarak; adalet, iffet, akıl ve cesaret gibi insan onurunu en üst seviyede temsil eden güzel hasletlerden biri veya birkaç tanesinin övgüye konu edilmesini göstermişlerdir. Bunların yanı sıra da cömertlik meziyetini adalet kapsamında, himaye edip gözetme hasletini ise cesaret kapsamında değerlendirmişlerdir.⁶⁹ Yukarıda *Ebu'l-Mevâhibi* kodladığı medih temalı tatrîz şiirinde şair Yahyâ el-Asîlî; هَامِي الْعَطَا (armağanlar yağdıran), مَوْلَى الْعَطَا (bahşişlerin efendisi) ve مَعْدُقُ الرَّغَائِبِ (dilekleri bol bol vererek karşılayan) şeklindeki ifadeleriyle Ebu'l-Mevâhib'in cömertlik yönüne, حَامِي السُّطَا (nüfuzu koruyan) sözüyle de cesaretine dikkat çekmiştir. Yine şair olgunluk, asil bir soydan gelme, pak olma ve askerî müfrezeler tesis etme gibi diğer övgü unsurlarının yanı sıra memdûhun أَحْوِ السَّجَايَا (güzel huyların sahibi) oluşuna da özellikle dikkat çekmiştir.⁷⁰

Modern dönem edebiyat araştırmacılarından Altuncı, Osmanlı usulü tatrîz şiirlerinin hoş manalar için nazmedildiğini dile getirmektedir.⁷¹ Yukarıdaki tatrîz şiirleri gözden geçirildiğinde Altuncı'yi haklı çıkaran estetik ve özgün ifade tarzlarına rastlanmaktadır. Örneğin şair İbn Ma'sûm, *Hatice* ismini nakşettiği yukarıdaki tatrîzinde جَلَّتْ خَالَ الْخُدِّي فِي وَجْتِهِ نَفْطَةُ الْعَتَرِ (Yanağındaki avurt benini, el-Çadâ ağacının korundaki amber noktası gibi hayal ettim.) diyerek hoş bir teşbih örneği sunmuştur. Yine Hâtûnî, رَامِيَاتٌ بِأَسْهُمٍ مُصَمِّمَاتٍ رِيْشَهَا الْهُدْبُ وَالْقَلُوبُ رَمِيَةً (O gözler fırlatıyor tüyleri uzun kirpikten tasarlanmış özel oklarını kalpler ise hedefi...) mısrasında göz, kirpik ve kalp gibi unsurları ok, okun tüyleri ve hedef tahtası gibi birbiriyle sıkı ilişkileri bulunan başka unsurların bulunduğu bir tabloya benzeterek nitelikli bir teşbih-i temsîlî icrâ etmiştir. Gerek İbn Ma'sûm'un yukarıdaki ifadeleri ve gerekse Hâtûnî'nin teşbih tarzı klasik Arap şiirinde az rastlanır cinstendir.

بَدَا لِي فِي خُضْرِ الرِّيَاحِ بِأَسْمَرٍ بِهِ سُودٌ هَاتَيْكَ الْخَدَائِقِ فِي لَبْسٍ
esmer, o bahçeler (birden) onun esmer rengine büründü.” derken şair Ali et-Taberî sevgilisinin güzelliğini doğanın güzelliğiyle zımnen kıyaslamış ve doğanın onun esmer rengine büründüğünü ifade ederek de maşukuna olan güçlü duygularını olabilecek en güzel şekilde ifade ederek tabloştürmüştür. Ayrıca bu ifadede لَبْسٌ (giyinme) lafızıyla cansız ve somut bir olgu

67 Sirâcüddîn Muhammed, *el-Ğazeli fi'ş-şi'ri'l-'arabi* (Beyrut: Dâru'r-Râtîbî'l-Cami'iyye, ts.), 6.

68 İbn Ma'sûm, *Sülâfetü'l-'asr*, 62, 192, 402; Şeyh Emîn, *Mutâle'ât*, 224-225.

69 Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû'ş-şi'r* (İstanbul: Matba'atu'l-Cevâib, 1302), 21; Kayravânî, *el-'Umde fi mehâsin-i'ş-şi'ri ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Dâru'l-Cîl, 1981), 2/131-132.

70 Bk. İbn Ma'sûm, *Sülâfetü'l-'asr*, 403.

71 Altuncı, *el-Mu'cemü'l-mufassal*, 262.

olan doğaya insani bir tutum ve nitelik yakıştırdığı için ayrıca ilginç bir benzetme yapılmıştır. Klasik Arap belagatinde ve edebiyatında *istiare* denilen bu benzetme türüne modern Arap edebiyatında *vicdâni* (*duygusal*) *tasvir* veya *teşhis* sanatı da denmekte olup özellikle romantizmin baskın olduğu şiirlerde bu üsluba sıkça rastlanır. Söz konusu üslubun modern Arap edebiyatında maharet gerektiren en zor, ince ve üstün tasvir çeşidi olarak vasıflan-dırılması ise ayrıca dikkate şayandır. Zira bu tasvir çeşidinde şair olabildiğince doğaya ve eşyaya kendi duygularını aksettirmektedir.⁷² Yine Yahyâ el-Asîlî, yukarıdaki tatrîzinde لَيْسَ لَيْسَ لَيْسَ “*Olgunluğun serinliğini (serinkanlılığı) kuşanmış.*” sözüyle soyut bir mefhum olan olgunluğ u giyininip kuşanılan somut bir gerçekliğ e مَنَابِطُ الْفَضْلِ يُتَخَيَّبُ “*Fazilet menkıbeleri canlandırılmış diye...*” ifadesiyle ise, zihinlerdeki soyut menkıbeleri algısal bir portreye benzeterek *istiare* yapmıştır. Klasik Arap edebiyatında ve belagatinde *istiare* sanatı altında değerlendirilen bu ifade tarzlarına modern Arap edebiyatında *maddî* (*duyusal*) *tasvir*⁷³ veya *tecsîd*⁷⁴ de denmekte olup bu tasvir çeşidinde bilinçsel olgu ve mefhumlar gözle görürcesine edimsel bir resimle müşahhas kılınmaktadır.

Ali et-Taberî'nin yukarıdaki tatrîzindeki هَلَالَ رَأَتْهُ الْعَيْنُ مِنْ أَفْقِ الشَّمْسِ “*Bir hilâl ki göz onu tâ güneşin ufuğunda gördü.*” ibaresinde ise benzersiz bir anlam derinliği söz konusudur. Zira, normal şartlarda güneşe ve onun ufuğuna bakmak imkânsız olduğu gibi, bakılabilirse de güneşin yoğun ışınlarından onun etrafındaki cisimleri algılamak imkânsızdır. Oysaki şair bu sözlerinde maşukuna öyle bir konum biçmiştir ki kendisini güneşin ışınlarını bile bastırıp ona üstün gelecek eşsiz parlaklıktaki bir hilale benzetmiştir. Bu betimlemeyi belki de Bekrî Şeyh Emîn'in arz ettiği ne öncesinde ne de sonrasında benzeri görülme-yen tavsif sınıfına katmak gerekir.⁷⁵

Tatrîz şiirlerinin diğer bazı şekilsel özellikleri itibariyle de Arap edebiyatçıların belirlediği kriterlere uyum sağladığı görülmektedir. Klasik Arap edebiyatında şairlerin gazel nazmederken şarkı söylemeye ve şiir bestelemeye olan meyilleri onları beste için daha uygun olan remel, haffif, serî, mütekârib, vâfir ve hezec gibi hafif vezinlerle kâmil ve basît gibi uzun vezinlerin meczû versiyonlarına yönelmelerinin saiki olmuştur.⁷⁶ Gazel temalı şiirlerle birlikte tatrîz odaklı şiirler de mahiyeti ve gayesi itibariyle bestelenmeye en yatkın karakterdeki şiir temalarıdır. Bu meyanda yukarıdaki tatrîz şiirleri incelenecek olursa ikisinin remel, birinin serî vezninde nazmedildiği görülecektir. Bir diğer husus ise, yukarıdaki ana teması medih olan kasidenin ilk üç beyti gazel temalıdır. Arap şiirinde kasidenin mukaddime kısmı için şart koşulan temalardan biri de gazeldir.⁷⁷

Öte yandan modern dönemde de tatrîz sanatının tatbik edildiği kimi şiirlere rastlamak mümkündür. Nitekim *Mecelletü'l-üstâz* dergisinde katip ve edîb olduğu ifade edilen Ahmet Efendi Ali Reis adlı bir şairin, dostu olduğu anlaşılan Ferit Paşa'nın oğlu İbrâhim Bey'in düğünü vesilesiyle nazmettiği tebrik şiirine, beyit başlarıyla birlikte ikinci şatırlarını (mis-

72 Bk. Hâvî, *Fennü'l-vasf ve tetavvuruhu fi's-şi'ri'l-'arabî* (Beirut: Menşûrâtü Dâru'ş-Şarki'l-Cedîd, 1959), 10-11; Abdunnûr, *el-Mu'cemü'l-edebî*, 67; Altûncî, *el-Mu'cemü'l-mufassal*, 259.

73 Hâvî, *Fennü'l-vasf*, 7.

74 Altûncî, *el-Mu'cemü'l-mufassal*, 226.

75 Bk. Şeyh Emîn, *Mutâle'ât*, 153.

76 Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-'arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb* (Beirut: Mektebetu Lübnân, 1984), 265.

77 Kayravânî, *el-'Umde*, 1/225.

ralarını) da *tezvevece İbrâhîm* cümlesiyle süsleyerek tatrîzi uyguladığı ve bu sanata yine bir Osmanlı dönemi icadı olan terîh sanatının da eşlik ettiği müşahade edilmektedir.⁷⁸ Aynı şekilde yirmi birinci yüzyılın eleştirmen ve şairlerinden olan ve tatrîz sanatında hünerli olduğu anlaşılan Yûsuf Hutaynî'nin de beyit başlarını kendi ismiyle donattığı bir şiiri bulunmaktadır.⁷⁹ Modern dönem Arap edebiyatında ve özellikle batı edebiyatında bu formel yapının birçok örneğine şahit olmak mümkündür.⁸⁰ Bu veriler, tatrîz ve benzeri diğer lafzî sanatlar bahane edilerek Osmanlı dönemi Arap şiirine objektiflikten yoksun eleştirilerin yöneltildiği modern dönemde de bu sanatın zaman zaman icrâ edildiğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Birçok bedî sanat asırlar önce satır aralarında gizlenmiş haldeyken, bir hazine avcısının toprağın altındaki değerli hazineleri bulup deşifre etmesi misali sonraki edebiyat ve belâgat teorisyenlerince tespit edilip adı konularak kavramsallaştırılmış ve zamanla sanatsal kimliğe sahip bu kavramların mahiyetinde köklü değişim veya genişlemeler meydana gelmiştir. Tatrîz sanatı da ilkin Ebû Temmâm, Ahmed b. Ebî Tâhir ve İbnü'r-Rûmî vb. şairlerin şiirlerinde özgün formlarıyla boy göstermiş daha sonra Askerî'de ilk kez kavramsal edebî kimliğine erişmiş, İbn Ebi'l-İsba'ın teorisinde bir miktar evrim geçirmiş, İbn Kayyim ile Kur'an-ı Kerîm'deki izdüşümü tespit edilmiş ve son aşamada Osmanlı dönemi Arap edebiyatında içeriği zenginleşerek biraz daha gelişim kaydetmiştir. Sanat, mahiyet itibarıyla geçirdiği bu evrelerin yanı sıra kullanım alanı bakımından da hem pratik hem de teorik düzlemde git gel yaşamıştır. Zira Askerî, tatrîzi sadece şiirde varsaymış, İbn Ebi'l-İsba' tanımında sanatın hem şiirde hem nesirde bulunabileceğini ihvas etmiş, Osmanlı döneminde ise sanat sadece şiirde icrâ edilmiştir. Yine tatrîzin Osmanlı dönemi öncesindeki klasik formları başta methiye ve gazel olmak üzere her çeşit şiir temasında icrâ edilmeye uygun bir karaktere sahipken Osmanlı dönemindeki yeni nesil formu ağırlıklı olarak gazel ve bazen de methiyelerde tatbik edilmiştir.

Şiirlerde tatrîz vb. lafzî yönü ağır basan bedî sanatların yoğun bir şekilde kullanılarak mana zenginliğinin ikinci plana atıldığı, dolayısıyla şiirin kalitesizleştirildiği gibi ithamlarla Osmanlı dönemini yargılayan bazı araştırmacılar, aslında bir bakıma beyân ve meânî disiplinlerinin kapsamında yer alan sanatların şiirlerde etkin bir şekilde kullanılmadığını, kullanıldıysa da seviyesiz olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu söylemlerinin öznel, önyargılı ve kasıtlı olduğu, az sayıdaki bir kitle tarafından dillendirildiği ve zamanla sonraki birtakım Arap araştırmacılar tarafından kabul görmediği tespit edilmiştir. Ayrıca iddialar tatrîz ölçekli şiirler özelinde dikkate alındığında durumun hiç de söylendiği kadar olmadığı, bu şiirlerin ilginç teşbih ve istiare sanatlarının yanı sıra ender rastlanan, hatta özgün mana içerikleriyle kendini gösterdiği açıkça görülmüş, dolayısıyla söz konusu iddiaların dozunun tatrîz şiirleri özelinde kaçtığı ayrıca ispatlanmış olmaktadır.

Tatrîzi başarıyla uygulayan şairlerin şiirleri muhtevâ, üslup ve diğer bazı şekilsel özellikler bakımından da mercek altına alındığında eleştirmenlerin iyi bir şiir için tayin etmiş oldukları ölçütlere yüksek oranda uydukları anlaşılmış ve şiirlerin lafız-anlam uyum ve

78 Bk. Nedîm, *Mecelletü'l-üstâz* (Mısır: Dâru Kütüphâne li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1985), 275.

79 Bk. <https://www.odabasham.net/نقد-أدي-38029-فن-التطريز-في-الشعر/>

80 Komisyon, *Arşifu multekâ ehli'l-hadîs* - 3, 73/66.

ahengini yakaladıkları ve her iki açıdan da belli bir seviyede başarıyı yakaladıkları tespit edilmiştir.

Diğer taraftan ünlü şiir eleştirmeni İbn Tabâtabâ'nın Ahmed b. Ebî Tâhir'e ait klasik tatrîz ölçekli şiirini manasının berraklığı ve tekellüften uzaklığı bakımından o güne kadarki en mükemmel şiir sayması, Şevki Dayf'ın tatrîz sanatını edebî kıymeti haiz bir sanat olarak görmesi ve belagî i'câz yönü ağır basan Kur'ân-ı Kerîm'de tatrîz vb. lafzî sanatların yüzlerce örneğinin bulunması gibi argümanlar, hem mana güzelliğinin hem de şekil güzelliğinin bir şiirde aynı anda bulunabileceğinin göstergesidir. Kaldı ki dikkatle incelendiğinde onların takdir ettiği birincil tatrîz formlarının Osmanlı dönemi tatrîzinden, bir diğer ifadeyle teşcîrden daha zor olduğu anlaşılacaktır. Dolayısıyla bu veriler, şiirdeki kalite sorunu gündeme geldiğinde meselenin lafız veya manâ olmadığını, aksine asıl meselenin bu iki mühim şiirsel yönün usta şairler elinde hünerli bir şekilde seferber edilip edilmediği hususu olduğunun açık kanıtıdır. O halde *tatrîz vb. formda yazılan şiirler başarılı değildir* demek yerine, *tıpkı bir tekstil veya inşaat ustasının elinden çıkan iş misali şiirdeki edebî kalite de aynı şekilde şairin maharetine göre kalite farkı arz eder* demek daha isabetli olacaktır.

Son tahlilde takdir edilir ki tatrîz/teşcîr şiirinde hem kafiyenin hem de baş tarafta kullanılacak kelimenin gözetilmesi bu sanatın icrasını şair açısından zorlaştırmaktadır. Ancak bu zorluğa rağmen başta Ali et-Taberî olmak üzere İbn Ma'sûm el-Medenî, Ebû Bekir el-Hâtûnî ve Yahyâ el-Asîlî gibi birçok şair şiirlerine uygulayabilmiştir. Osmanlı döneminde çok sayıda tatrîz örneğinin bulunuşunu Arap dilinin zenginliğine bağlamak mümkün olduğu gibi bu durum söz konusu dönemde maharetli şairler yetiştiğini de göstermektedir.

Kaynakça | References

- Abdunnûr, Cebbûr. *el-Mu'cemü'l-edebî*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2. Basım, 1984.
- Abdürrezzâk Ba'âlî. "Zâhîratü't-tatrîz beyne's-ş-şî'ri'l-arabiyyi'l-fasîh ve's-ş-şî'ri'l-bedeviy-yi'l-cezâîrî". *Mecelletü'l-âdâb ve'l-lügât ve'l-'ulûmi'l-insâniyye* 3/6 (2020), 154-200.
- Akkâd, Abbâs Mahmûd. *el-Fuşûl*. Kâhire: Müessesetu Hendâvî li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe, 2013.
- Altûncî, Muhammed. *el-Mu'cemü'l-mufassal fi'l-edeb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1999.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh. *es-Sînâ'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1419.
- Avvâd, el-Cevvâd el-Hûrî Pûls. *el-'îkdü'l-bedî' fi fenni'l-bedî'*. Beyrut: el-Matba'atü'l-'Umûmiyye el-Kâtûlîkiyye, 1881.
- Bâşâ, 'Umer Mûsâ. *Târîhu'l-edebî'l-'arabî el-'asru'l-'usmânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1. Basım, 1989.
- Bekrecî, Kâsım b. Muhammed. *Ĥilyetü'l-'îkdi'l-bedî' fi medhi's-ş-şefî'*. Halep, 1876.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâhu tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâğa: Te'tavvür ve târîh*. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 9. Basım, 1965.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi (Osmanlı Dönemi)*. Kayseri: Orka Matbaacılık, 2015.
- Ebü'l-Fadl, Muhammed Halîl b. Ali Murâd el-Huseynî. *Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sânî 'aşar*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâîri'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1988.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Habenneke, Abdurrahman b. Hasen. *el-Belâğatu'l-'arabiyye*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1996.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Halebî, Necmüddîn Ahmed b. İsmâîl b. el-Esîr. *Cevherü'l-kenz telhîsu Kenzi'l-berâ'a fi'l-e-devâti zevi'l-yerâ'a*. thk. Muhammed Zağlûl Sellâm. İskenderiye: Münşe'etü'l-Ma'ârif, ts.
- Hâvî, İliyya. *Fennü'l-vasf ve tetavvuruhu fi's-şî'ri'l-'arabî*. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü Dâru's-Şarki'l-Cedîd, 1. Basım, 1959.
- Heddâra, Muhammed Mustafâ. *Dirâsât fi'l-edebî'l-'arabiyyi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1990.
- Hımsî, Na'îm. *Nahve fehmin cedîdin munsîfin li edebî'd-düveli'l-mütetâbi'ati ve târîhihî*. 2 Cilt.

Dimeşk: Müdriyyetü'l-Kütüb ve Matbû'atü'l-Câmi'iyye, 1981. Basım, ts.

Hillî, Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ Aliyyü's-Senbesî. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye fi 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bed'i'*. thk. Nesîb Neşâvî. Beyrut: Dâru Sâdir, 2. Basım, 1992.

İbn Abbâd, Ebü'l-Kâsım el-Mu'temid-Alellah Muhammed. *Divânü'l-Mu'temid b. 'Abbâd*. thk. Hâmid Abdülmecîd-Ahmed Ahmed Bedevî. Kâhire: Matba'atü Dâri'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 3. Basım, 2000.

İbn Ebî'l-İsba', Abdulazîm el-'Advânî. *Tahrîru't-tahbîr fi sinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyânî i'câzi'l-Kur'an*. thk. Hafnî Muhammed Şeref. el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Müttehide, ts.

İbn Hicce, Takyüddîn Ebûbekr b. Alî el-Hamevî. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. 'İsâm Şakyû. 2 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2004.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Fevâidü'l-müşevvik ilâ 'ulûmi'l-Kur'an ve 'ilmi'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1327.

İbn Ma'sûm, Sadrüddîn Alî Hân b. Nizâmiddîn el-Medenî. *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bed'i'*. thk. Şâkir Hâdî Şükr. Bağdat: Matba'atu'n-Nu'mân-en-Necefü'l-Eşref, 1. Basım, 1969.

İbn Ma'sûm, Sadruddîn el-Medenî b. Ahmed Nizâmüddîn el-Huseynî. *Sülâfetü'l-'asr fi mehâsini's-şu'arâi bi külli mısır*. Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1906.

İbn Tabâtâbâ, Ebu'l-Hasen, Muhammed b. Ahmed. *'ÿârü's-şî'r*. thk. Abdülazîz b. Nâsır el-Mânî'. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed. *Kifâyetü't-tâlib fi nakdi kelâmi's-şâ'iri ve'l-kâtib*. thk. Nurî el-Kıysî, Hatem ed-Dâmin, Hilâl Nacî. Kâhire: Mektebetü's-Şâ'ir Şefîk Cebrî, ts.

İbnü'n-Nâzım, Bedrüddîn İbn Mâlik. *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bed'i'*. thk. Hüsnî Abdülcelîl Yûsûf. Cemâmîz: Mektebetü'l-Âdâb, ts.

Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001.

Kayravânî, Ebû 'Alî el-Hasen b. Raşîk. *el-'Umde fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Dâru'l-Cîl, 5. Basım, 1981.

Kazvîni, Ebu'l-Me'âlî Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belağa*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 3. Basım, ts.

Kîlânî, Muhammed Seyyid. *el-Edebü'l-Mısri fi zillî'l-hukmi'l-'usmânî*. Kâhire: Dâru'l-Fer-cânî, 1965.

Komisyon. *Arşîfu multekâ ehli'l-hadîs - 3*. 94 Cilt, 2008.

Kudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec b. Kudâme. *Nakdü's-şî'r*. İstanbul: Matba'atu'l-Cevâib, 1302.

Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-mustalahati'l-belâğiyye ve tatavvuruhâ*. Lübnân: Mektebetü Lübnân, 2007.

Muhammed, Sirâcüddîn. *el-Çazelü fi's-şî'ri'l-'arabî*. Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Cami'iyye, ts.

Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fadlullah ed-Dımeşkî el-. *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-kar-nî'l-hadî aşar*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.

Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fadlullah ed-Dımeşkî. *Nefhatü'r-rayhâne ve raşhatü tılâî'l-hâne*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 6 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâî'l-Kütübi'l-Ara-biyye, 1. Basım, 1969.

Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fadlullah ed-Dımeşkî. *Zeylî Nefhati'r-rayhâne*. thk. Ahmed 'Înâye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.

Müeyyed-billâh, Yahyâ b. Hamza el-'Alevî. *et-Tırâzu li esrârî'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i-câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsurîyye, 1. Basım, 1423.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Dâru İhyâî't-Türâsî'l-'Arabî, ts.

Nâblusî, Abdülganî b. İsmâil. *Nefeâtü'l-eshâr 'alâ Nesemâti'l-eshâr fî medhi'n-nebiyy-i'l-muhtâr*. Dımeşk: Nehcü's-Savâb, 1882.

Nedîm, Abdullah. *Mecelletü'l-üstâz*. Mısır: Dâru Kütüphâne li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1. Basım, 1985.

Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fînûni'l-edeb*. 33 Cilt. Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1. Basım, 1423.

Öznurhan, Halim. "Tatrîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/172-173. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Sübkî, Ahmed b. Ali Ebû Hâmid Behâüddîn. *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh*. thk. Abdülhamîd Hendâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1. Basım, 2003.

Süyûtî, el-Hâfız Celâlüddîn Abdürrahmân. *Şerhu 'ukûdi'l-cümân fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân*. Dâru'l-Fikr, ts.

Şeyh Emîn, Bekrî. *Mutâle'ât fi ş-i'ri'l-memlûk ve'l-usmânî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1986.

Tabâne, Bedevî. *Mu'cemü'l-belâğati'l-'arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Menâra, 3. Basım, 1988.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Abdülhamîd Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2013.

Üsâme b. Münkız, Ebu'l-Muzaffer Müeyyedü'd-devle Mecdüddîn. *el-Bedi'ü fi nakdi's-ş-i'r*. thk. Ahmed Ahmed Bedevî-Hâmid Abdülmecîd. el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Müttehi-de, ts.

Vehbe, Mecdî-Mühendis, Kâmil. *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-'arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 2. Basım, 1984.

Yalar, Mehmet. *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında Modern Arap Edebiyatına Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.

Yazıcı, Hüseyin. “XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amasi”. *Nüsha Yaz* (2001), 55-70.

Zermût, Abdüsettâr Huseyn Mebrûk. *Kitâbü't-tibyân ve'l-beyân li'l-îmâmî't-Tîbî el-müteveffâ sene 743 tahkîkan ve dirase*. Mısır: Câmî'atü'l-ezher külliyyetü'l-lügati'l-'arabiyye, Doktora Tezi, 1977.

Zeydan, Curcî. *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye*. Kâhire: Müessesetü Hendâvî, 2017.

Zeyyât, Ahmed Hasen. *Târîhu'l- edebi'l-'arabî li'l-medârisi's-sâneviyyeti ve'l-'ulyâ*. Kâhire: Dâru Nehdati Mısır, ts.